

Lemströms kanal

Kulturmiljöanalys inför områdesutveckling

Tekniska och administrativa uppgifter

Ärende nr: ÅLR 2019/8298
Socken, by, fastighet: Jomala, Önningeby, 170-435-3-1
Lemland, Lemström, 417-410-1-1

Undersökn. typ: Inventering
Fälttid (datum): 1.11.2019, 05.12.2019, 14.1.2020.
Fälttid (personaltimmar): 6 h
Personal: Jonas Karlsson
Kordinatsystem: ETRS-TM3 5 FIN

Fotografier: Fotografier tagna av Jonas Karlsson 1.11.2019 eller 13.12.2019
Bild 31: Gunnar Lindeman, 1963.
Övriga historiska fotografier: Ålands museums arkiv.

Arkivhandlingar (foto, ritningar, blanketter osv, placering) Rapport och fotografier arkiveras hos kulturbyrån.

Pämbild: Lemströms kanal mot väster, Jonas Karlsson 13.12.2019

Sammanfattning

Lemströms kanal utgör gränsen mellan Jomala och Lemströms kommun. Kanalen anlades på 1880-talet för att förkorta sjövägen från Mariehamn österut. Den nuvarande bron över kanalen anlades 1983. Den tidigare brokonstruktionen finns bevarad som en fristående terrass på platsen tillsammans med ett flertal byggnader från olika tider vilka alla härrör från den långa tidsepok mellan 1880-tal och 2010-tal då en kanalvakt haft sitt tjänsteboställe invid bron. På kanalens södra sida ligger även Villa Tomtebo, konstnären Viktor Vesterholms ateljé och bostadshus. Dessa uppfördes kring sekelskiftet 1900 då Lemström utgjorde en samlingsplats för en konstnärskoloni som var verksam i Önningeby under denna tid.

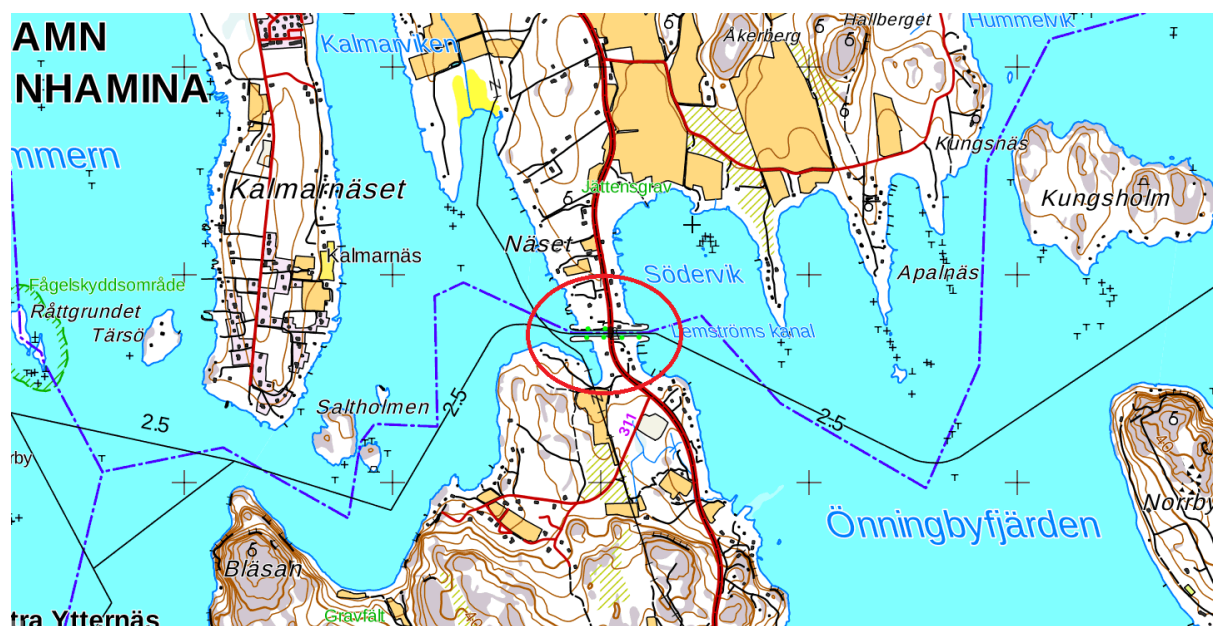
Området kring kanalen fungerar nu som ett välbesökt och uppskattat utflyktsmål och parkområde på ett bekvämt avstånd från Mariehamn. Själva kanalvaktarbostaden som uppfördes i sin nuvarande form år 1971 kan med enkla medel byggas om och utvecklas med ny verksamhet och de övriga byggnaderna på platsen ger läsbarhet åt platsens historia och infrastrukturens utveckling på Åland. Tillsammans skulle de kunna fungera som viktiga resurs och utgångspunkt för en varsam utveckling av platsen.

Utgivning och rekvisering:
Ålands landskapsregering
Kulturbyrån
AX-22111 Mariehamn
+358 (0)18 25000

Innehåll

1	Inventeringens syfte och metod	2
2	Historik	2
3	Kulturhistoriska värden.....	9
4	Kulturhistoriskt innehåll	10
4.1	Lemströms kanal.....	10
4.2	Nuvarande bro och brostuga.....	10
4.3	Kanalvaktarbostaden.....	12
4.4	Den gamla bron	14
4.5	Parkmiljö	15
4.6	Viktor Westerholms minnesmärke	16
4.7	Tomtebo: Viktor Vesterholms bostad och ateljé.....	16
4.8	Uthuslänga med stall, förråd garage och dass.	18
4.9	Bastu	18
4.10	Källare.....	19
4.11	Brunn.....	20
4.12	Brygga.....	20
5	Källförteckning	22

Utdrag från grundkartan

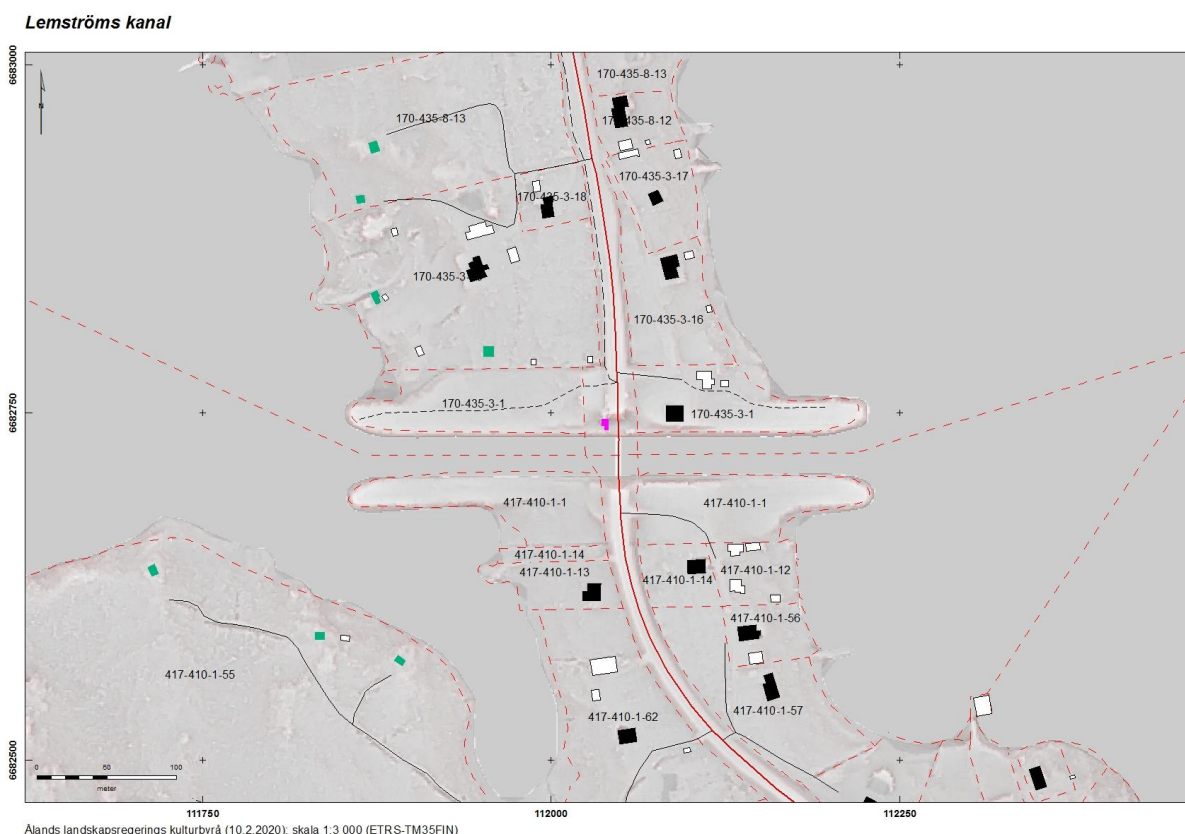

Figur 2: Utdrag ur grundkartan, kanalområdet markerat med röd ring.

1 Inventeringens syfte och metod

Fastighetsverket har den 24.10.2019 begärt Kulturbyråns analys rörande den kulturhistoriska statusen för området kring Lemströms kanal. Detta med bakgrund av ett eventuellt kommande projekt rörande utveckling av hela området samt uppbyggnad av caféverksamhet i den gamla kanalvaktarbostaden på platsen.

Kulturbyråns bebyggelseantikvarie har sammanfattat tidigare skrivna källor analyserat äldre kartor och fotografier samt genom platsbesök dokumenterat platsens byggnader och övriga kulturhistoriska element. Information har även inhämtats genom samtal med informant.

2 Historik

På platsen för Lemströms kanal löpte under medeltiden en segelled mellan Sverige och Finland. Landhöjningen gjorde med tiden segelleden allt grundare. På 1700-talet var allt som återstod ett litet vattendrag som benämndes Lemström och utgjorde gräns mellan Jomala och Lemströms socken. En sägen säger att den ryske tsar Peter den store under stora ofreden (1700–1721) stängs in med delar av sin flotta vid näset, och då befallt att näset skulle grävas igenom så att flottan kunde undkomma svenskarna.¹

1765 års lantmäterikarta visar att det direkt söder om vattendraget under 1700-talet fanns en ”djurgård som underhålles av landet hvaruti Loar, vargar och räfvar med fällor fångas”.

¹ Nyman (1967) sid 83

Frågan om att anlägga en kanal aktualiserades på riktigt först efter att staden Mariehamn börjat byggas upp under 1860-talet och behovet av att förkorta resvägarna österut ökade. Propåer ställdes under 1860- och 1870-talet till Tsar Alexander II som dock först år 1881 godkände planerna. 200 000 finska mark anslogs för projektet varpå arbetet med den 200 m långa kanalen kunde påbörjas. Bostadskaserner för 112 arbetare uppfördes på platsen tillsammans med arbets- och verkstadshus.²

Kanalen grävdes till större delen för hand. Under extremt högvatten muddrades kanalmyningarna. Den bortforslade jorden användes främst till att bygga upp vågbrytarna längs kanalen. Strandskoningen kläddes med natursten och en ”rörlig bro av trä” samt en kanalvaktstuga byggdes. Kanalen kunde invigas den 24 juli 1882.

Handelsmannen Viktor Stark från Mariehamn fungerade som ekonom vid kanalbygget. Utöver att fungera som leverantör till själva kanalbygget uppförde han även sommaren 1880 en liten handelsbod vid landsvägen söder om kanalen. Då kanalen var färdigbyggd och kanalarbetarna flyttat vidare var handelsboden överflödig. 1884 köpte den unge konstnären Victor Westerholm (1860–1919) byggnaden. Detta utvecklades till Westerholms bostad och ateljé ”Villa Tomtebo”.³ Konstnärshemmet blev en viktig samlingspunkt för den konstnärskoloni som var verksam i Önningeby kring sekelskiftet 1900.

Figur 3: Utdrag ur lantmäterikarta över Lemböte i Lemlands Socken år 1765. Lemström inritad som en smal bäckfåra gränsande till Önningeby ägor i norr. Landsvägen mellan Jomala och Lemland är utmarkerad tillsammans med djurgårdarna söder om kanalen (af. & ag.)

² Sjöblom (1911) sid 261.

³ Sommarström (2019)

Figur 4: Utdrag ur Lantmäteriverkets grundkarta från 1968. Utöver kanalvaktarbostad, uthus och bykstuga finns även ett båthus utritat vid bryggan i på den nordöstra vågbrytaren. Även vid den nordvästra vågbrytaren finns en ekonomibyggnad utritad, vilket enligt Lindeman 14.1.2020 utgjorts av en transformatoranläggning.

Figur 5: Utdrag ur lantmäteriverkets grundkarta 1985. Båthusen har försvunnit och brostugan invid bron har tillkommit. Även pollarna kring kanalen är utritade.

Figur 6: Lemströms kanal under byggnad på 1880-talet, från väster. Arbetarna har ställt upp sig längs den nygrävda uppdamda kanalen vars kanter man är i färd med att stensätta. Till vänster syns en nyss uppförd timmerbyggnad som därefter kom att inredas som kanalvaktarbostad.

Figur 7: Lemströms kanal från sydväst. 1890-tal. Ångaren Stella har ankrat vid Lemströms kanal. Längs kanalen har nyligen träd planterats och i bakgrunden syns den första versionen av kanalbron och kanalvaktarbostaden.

Lemströms kanal kom att bli en viktig farled för ångbåtarna som gick mellan Mariehamn och Ålands östra skärgård samt Finlands fastland. Sedan 1880-talet och framåt sköttes bron av en kanalvakt som bodde i en kanalvaktmästarbostad invid bron.

Kanalvaktens formella titel var uppsyningsman. För att inneha tjänsten krävdes att man var sjökaptan med överstyrmansbrev. Tjänsten var eftertraktad då den innebar en möjlighet för folk som arbetade till sjöss att gå iland. Fortfarande på 1960-talet var kanalvaktartjänsten en omfattande tjänst, i vilken utöver att vid behov öppna och stänga bron, genomföra löpande underhåll på bron samt att underhålla hela kanalområdet. Gräsytorna på vågbrytarna kring kanalen var stängslade och användes för bete och kanalvaktarhushållet höll gäss och får på hela kanalområdet. Markytan användes även för hushållets privata trädgårdsodlingar. I arbetsuppgifterna ingick även att dagligen mäta vattentemperatur och vattenstånd invid bron samt månatligt rapportera dessa uppgifter till meteorologiska institutet i Helsingfors. Detta innebar att kanalvaktaren alltid var tvungen att vara på plats. Bron öppnades vid behov dygnet runt, men nattetid oftast efter föransmälan. Arbetet var organiserat under finska staten vilket syntes vid kanalen då det var noga att det var med den finska flaggan man flaggade.⁴

Figur 8: Claes Lindström ersatte år 1963 John Lindqvist som kanalvaktmästare vid Lemströms kanal. Lindström var bara verksam under 1 år och ersattes år 1963 av Runar Lindeman som var kanalvaktmästare till år 1974. Bilden visar även bronns ursprungliga bredd innan den förstärktes och breddades år 1966 samt de vitmålade trägrindarna med vilken vägen stängdes av vid broöppning. Foto: Ålands museum

Kanalvaktarbostället uppfördes i sin första form redan på 1880-talet då kanalområdet var en byggarbetsplats. Av en tidig bild från då kanalbygget var i full gång syns byggnaden på den norra sidan av kanalen. Därefter har kanalvaktarbostaden byggts om ett flertal gånger under

⁴ Lindeman 14.1.2020

1900-talet. Det ursprungliga huset försågs med liggande träpanel och byggdes om till en liten stuga i 1890-talsstil med hög skorsten och sirliga spiror på vindskivorna samt en öppen, infälld veranda och huvudentré mot kanalen. Någon gång under 1900-talets första hälft ändrade huset åter skepnad. Verandan byggdes igen, huset byggdes ut mot norr, och det ursprungliga pärttaket byttes ut mot tak av papp. Kulören ändrades från mörkt till ljus och taket försågs med tegel.

Fram tills huset revs år 1971 gjordes inga större moderniseringsåtgärder. Huset uppvärmdes med eldning i kakelugnar och köksspis. Vatten fanns endast via en handpump i köket. Dass fanns i uthuslängan på gården. Den fristående bastun på gården hade en viktig funktion och eldades varje lördag. Den nuvarande kanalvaktbostaden uppfördes år 1971 och renoverades år 1991.⁵

Figur 9-12: Kanalvaktarbostadens förändring under 1900-talet. Foton: Ålands museum.

Den ursprungliga svängbron av trä byttes ut någon gång under 1900-talets första decennier mot en motsvarande bro ihopnitad av stålbalkar och med en överbyggnad av trä samt räcken av stål. Körbanan förstärktes och breddades under slutet av 1960-talet. Bron var i drift t.o.m. 1983 då den ersattes av den nuvarande bron. Den gamla bron med tillhörande svängmekanism placerades då på den nordvästra delen av parkområdet kring kanalen och har sedan dess använts som en upphöjd terrass för servering med utblick över området.

⁵ Vår hembygd Åland (2003) sid 526.

Figur 13: Kanalbron i öppnat läge under början av 1900-talet. På bron syns en signallykta som visar rött för stängd bro och vitt för öppen bro. Med flaggstången signalerades strömriktningen i kanalen. Foto: Riksarkivet.

Figur 14: Brons överbyggnad av trä breddades och förstärktes år 1966. En tillfällig fackverksbro har byggts upp bredvid och arbete med att byta bronns träöverbyggnad pågår i bakgrunden. Foto: Ålands museum.

Figur 15: En flygbild från 1930-talet från nordost visar landsvägens forna sträckning över kanalområdet. Vägen var dragen en bra bit öster om dagens landsväg. På Jomalasidan fanns innan kanalvaktarbostaden ett vägskäl varifrån man nådde kanalbron till höger medan den vänstra vägen ledde ner till en större lastbrygga i nordöst. På sydsidan svängde vägen ner över dagens sydöstra parkområde och fortsatte mellan bostadsbyggnaden och ateljébyggnaden i Viktor Westerholms konstnärateljé Tomtebo. Foto Ålands museum.

3 Kulturhistoriska värden

Lemströms kanal har varit en strategiskt viktig plats för infrastrukturen såväl till lands som till sjöss sedan medeltiden. Näset har i alla tider utgjort gräns mellan socknarna Lemland och Jomala. Anläggandet av en kanal genom näset under slutet av 1800-talet var ett med den tidens mått mätt ett storskaligt projekt med avgörande betydelse för sjötrafiken österut från Mariehamn och därmed stadens fortsatta utveckling. Huvuddragen i platsens gestaltning är bestående sedan kanalens uppförandetid och har ett högt miljöskapande värde förstärkt av hög autenticitet. Byggnaderna och de övriga konstruktionerna på platsen representerar flera utvecklingsskeden i platsens historia och vittnar därmed om platsens och infrastrukturens utveckling under 1900-talet.

Trots att den ursprungliga kanalvaktarbostaden revs på 1970-talet och ersattes av en modern byggnad är kanalvaktarverksamheten och dess hushållsfunktioner avläsbar genom de kvarvarande ekonomibygnaderna och den föregående svängbron som finns kvar på platsen. Detta gör att de kvarvarande byggnaderna tillsammans med bron utöver ett byggnadshistoriskt värde även besitter ett platsspecifikt samhällshistoriskt- och teknikhistoriskt värde. Även den nuvarande brokonstruktionen och den arkitektoniskt präglade brostugan invid bron förtjänar att nämnas i detta sammanhang.

Landsvägens forna sträckning öster om den nuvarande vägen är skönjbar i dagens miljö både på Jomalasidan och Lemlandssidan där vägen finns kvar som en grusväg som leder genom konstnären Viktor Westerholms boställe och ateljé Tomtebo. Tomtebo tillsammans med minnesmärket över konstnären invid bron minner om platsens forna historia som samlingsplats för den konstnärskoloni som huserade i Önningeby kring sekelskiftet 1900.

Kanalområdets användning som ett välbesökt och allmänt tillgänglig och välunderhållen parkmiljö för utflykter, rekreation, kunskapskälla och fiske m.m. berikar platsens kulturhistoriska värden. En varsam utveckling för att främja dessa funktioner är ur kulturmiljösynvinkel mycket positiv.

4 Kulturhistoriskt innehåll

Figur 16: Översiktsbild: Lemströms kanal

4.1 Lemströms kanal

Kanalen har, precis som när den stod färdig, stenskodda sluttande kanter. Stenbeläggningen utgörs av kallmurad grovhuggen rappakivi i oregelbundna former. Kanalen är stenskodd i hela sin längd och stenskoningen fortsätter de rundade ändarna av vågbrytarna som flankerar kanalens båda sidor. Stenskoningen renoverades och rustades upp av finska kriminalvårdsväsendet under 1960-talet varpå den fick en jämnare läggning gentemot vad den tidigare haft.⁶ Direkt ovanför stenskoningen löper grusgångar med finkornigt rödaktigt grus. Innanför grusgångarna finns med jämna mellanrum 19 pollare som handhuggits i granit vid uppförandetiden. Ursprungligen fanns 20 pollare, men en av dessa närmast bron saknas. På kanalens sydvästra sida löpte kring sekelskiftet 1900 en grusad väg ned till en liten träkaj i kanalen.

KH-aspekter:

Kanalen i sin helhet har varit stenskodd sedan uppförandetiden och har haft samma utbredning och huvudsakliga utseende sedan dess. Själva kanalaneläggningen har därmed ett högt byggnadshistoriskt värde förstärkt av autenticitet.

4.2 Nuvarande bro och brostuga.

⁶ Informant 14.1.2020

1982–1983 ersattes den gamla handvidna svängbron med en modern automatiserad svängbro med fundament av betong, överbyggnad av stål och beläggning av asfalt. Den föregående mittcentrerade svängningsmekanismen ersattes av en konstruktion med svängningsmekanismen placerad i bronns ena ände. Detta gjorde det möjligt att öka spännvidden över kanalen genom att avlägsna det tidigare mittfundamentet som tidigare skjutit ut i kanalen. Bron breddades även till 10,8 m för att rymma filer i bägge körriktningarna.

Den nuvarande brostugan uppfördes samtidigt och är mer eller mindre sammanbyggd med bronns fundament. Byggnaden är utformad som en kub i två våningar i suterrängplan. Ett utskjutande kontrollrum, ett halvplan upp, tycks sväva ut ovanför kanalen. Kontrollrummet har fönster åt alla väderstreck samt solskärmar som ger effekten av en långt utskjutande takfot kring det annars platta taket. Huvudentrén finns på byggnadens andra plan och vetter mot parkeringen i norr. En utvändig trappa leder ner runt fasadens hörn till de offentliga toaletterna i byggnadens nedre plan med dörrar mot väst. Ett trådstängsel spärrar här av de ytor som upptas av bron vid broöppning.

Brostugan har ett brutalistiskt, bunkerartat formspråk baserat på väggarnas råa betong och små gluggartade fönster åt norr och väster. Hela anläggningens gestaltning signalerar att det här är fråga om funktion snarare än estetik och bryter tvärt mot den övriga parkmiljöns pittoreska och tillgängliga prägel.

KH-aspekter

Anläggningen har ett visst teknikhistoriskt och arkitektoniskt värde.

Figur 17: Nuvarande bro och brostuga, uppförda 1983.

4.3 Kanalvaktarbostaden.

Den nuvarande kanalvaktbostaden uppfördes i statlig regi 1971 på samma plats där den tidigare kanalvaktbostaden stått, liksom på en upphöjd markplåtå nordost om kanalbron.

Den nuvarande byggnaden anspelar i viss mån på den föregående med sin från fasadlivet indragna uteplats, liggande fjällpanel och ljusa färgsättning. Huset är dock byggt som en egnahemsvilla i funkisstil med moderna bekvämligheter och uppvärmning med oljepanna. En oljetank finns nedgrävd i anslutning till husets pannrum strax norr om byggnaden.

Huset har ett flackt sadeltak byggd med träkonstruktion på en gjuten platta. Sedan uppförandetiden har planlösningen ändrats vid minst två tillfällen. Efterhand som kanalvaktartjänsten under 1970-talets slut delades upp i flera tjänster kom byggnaden att inredas med två bostadslägenheter. Utöver en större lägenhet med kök och tvättstuga avdelades även en enrumslägenhet med pentry samt separat ingång från gaveln mot öster. Detta byggdes troligtvis bort vid renovering på 1990-talet.⁷ För övrigt har byggnadens utseende inte nämnvärt ändrats annat än att yttertakets bytts från sinuskorrugerad plåt till tegelimiterande plåt i ljust rött.

Huset är lågt och den invändiga golvnivån går, trots vad den utvändiga rödmålade sockeln antyder, i linje med den omgivande marknivån. Huset är vänt med långsidan mot kanalen, Den innanför fasadlivet infällda uteplatsen och stora på perspektivfönster på den södra långsidan samt gavlarna ger god utblick mot kanalen och den omgivande parkmiljön.

Huvudentrén är belägen på husets långsida mot söder i ett indraget vindfång under takfoten. I övrigt finns på denna fasad små rektangulära, högt sittande fönster till pannrum- och tvättstuga innanför. Den södra fasaden upplevs alltså som husets baksida.

Huset renoverades 1991 och merparten av interiörens ytskikt och byggnadsdetaljer lär vara från denna tid med parkettimiterande plastmatta i samtliga rum och vitmålade väggar. Innanför huvudentrén finns en smal hallkorridor som leder till ett mindre sovrum med klädkammare samt ett litet toalettutrymme mot nordöst. Åt nordväst finns ett pannrum byggt med brandsäkra väggar av tegel och branddörr av stål. Korridoren mynnar ut i ett större hyllutrymme i mitten av huset som i sin tur leder vidare till ett större badrum mot öst, vardagsrum mot sydöst, större sovrum med klädkammare mot sydväst samt kök med kylrum/förråd mot väst. Innanför köket finns även tvättstuga samt bastu i byggnadens nordvästra hörn.

Byggnadens planlösning är typisk för sin tid med funktionella planlösningar i sovrummen och separata wc-, badrums- och tvättstugeutrymmen. Det finns dock inga större kulturhistoriska värden att ta hänsyn till och interiören kan med relativt enkla medel ändras för att exempelvis inhysa ett större caféutrymme genom att mellanväggarna mellan hall, sovrum och vardagsrum i byggnadens södra del avlägsnas. Husets glasade entrédörr och altandörr är troligtvis i original och är värda att bevara. Husets välbevarade exteriör bör i övrigt så långt som möjligt hanteras varsamt.

KH-aspekter

Byggnaden har en välbevarad exteriör men hyser inga större kulturhistoriska- eller arkitektoniska värden. Den glasade entrédörren och altandörren har dock ett visst bevarandevärde.

⁷ Informant 14.1.2020.

Figur 18–20: Den nuvarande kanalvaktarbostaden från sydöst, norr och från väst.

4.4 Den gamla bron

På den nordvästra sidan av kanalen finns den gamla mittsvängda bron uppställd på ett fundament. Det rör sig dock inte om den allra äldsta bron på platsen. Den äldsta träbron byttes år 1902 ut mot en brokonstruktion i stål och brolock av trä. Fram tills 1966 tjärades bron en gång om året nattetid, vilket ingick i kanalvaktens uppgifter tillsammans med den kontinuerliga smörjningen av brons svängmekanik. På 1960-talet innebar ökad tung trafik ökade krav på brons bärkraft och bredd. Under en månad år 1966 anlades en tillfällig bro direkt väster om den befintliga varpå denna breddades och förstärktes genom arbeten på plats av Algots varv. Brolocket och dess räcken fick den utformning den fortfarande har. Virket byttes till tryckimpregnerat virke.⁸ På sextioalet innebar dock införandet av dubbdäck om vintrarna en ny form av slitage på bron. I kanalvaktens arbetsuppgifter kom att ingå att kontinuerligt slå i uppkrypande spik i brolocket samt byta ut utslitet virke.

Med sin nuvarande placering fungerar bron som en upphöjd terrass för möjlig servering med utblick över parkområdet.

KH-aspekter:

Brolocket med sin bevarade svängmekanism har såsom fysisk rest av den ursprungliga konstruktionen stora kulturhistoriska värden. Den utgör ett byggnadshistoriskt och teknikhistoriskt dokument, men har också ett samhällshistoriskt värde som representant för 1900-talets snabba, infrastrukturella utveckling.

Brons konstruktion har också ett pedagogiskt värde och dess mekaniska delar har även en hög materialautenticitet. Brolocket har ett högt platsspecifikt kulturhistoriskt värde. Dess nuvarande placering invid kanalen ger den ett tydligt sammanhang som stärker platsens traditions- och symbolvärde. Dess funktion som terrass berikar platsen ytterligare. Själva brolocket av trä är dock i dåligt skick och behöver förnyas. Här är viktigt att det nuvarande utförandet med vägbeläggning i fiskbensmönster kopieras när trämaterialiet byts ut.

Figur 21: Lemströms gamla kanalbro från nordöst. Brolocket står uppställt som en terrass på kanalområdets nordvästra del.

⁸ Informant (14.1.2020)

4.5 Parkmiljö

De nuvarande markytorna kring kanalen utgörs av en välhållen parkmiljö med välklippta gräsytor och planterade träd. Parken avgränsas mot angränsade fastigheter med låga trästaket. På vågbrytarna längs kanalen har träden planterats i rader längs med vågbrytarnas ytterkanter så att alléer bildats, dels kring kanalen men även uppe på vågbrytarna. På parkytorna innanför vågbrytarna finns mer fritt placerade träd av olika sorter så som tall, björk, lönn, ask och idegran. Närmast kanalvaktarbostaden och ekonomibyggnaderna finns ett par påfallande stora lindar, ek och kastanj samt ett bestånd av lägre fruktträd. Lindarna norr om bostadshuset har tidigare stått på var sin sida om landsvägen och på så vis bildat en slags inkörsport till kanalområdet precis innan det vägskäl som lett vidare till bron i väster och brygganläggningen i öster.

Lindarna och de övriga träden är en viktig del av parkmiljön kring kanalen. Marken närmast kanalvaktarbostaden är plan och värt att notera är det slutande markpartiet mellan huset och grusgången längs kanalen. Det har förr funnits en trappa här mellan huset och kanalen och slänten har använts för planteringar. Mitt emot, på kanalens södra sida finns ett motsvarande sluttande markparti nedanför Viktor Westerholms minnesmärke.

KH-aspekter:

Hela parkmiljön har ett högt rekreativvärde och är ett uppskattat och tillgängligt besöksmål. Tack vare parkområdet förvandlas kanalen under sommarsäsongen till ett slags scen på vilken man från den omgivande parken kan beskåda broöppningen och de passerande båtarna. De öppna grönytorerna är populära utflyktsmål och kajerna används även för fiske. Träden och i synnerhet de som planterats i rader längs kanalen har en viktig gestaltande funktion för platsen och ger lä och skugga på den annars öppna och utsatta platsen och ger i viss mån läsbarhet till platsens tidigare disposition.

Figur 22: Kanalområdets sydöstra del. Träden är planterade i rader vilket skapar alléer både kring kanalen samt uppe på vågbrytarna.

4.6 Viktor Westerholms minnesmärke

På kanalens sydvästra sida finns ett minnesmärke rest över konstnären Victor Westerholm, (1960–1919), utfört av dennes elev, den finska skulptören Wäinö Aaltonen.⁹ Minnesmärket är vänt mot landsvägen och består av ett rektangulärt, finslipat rapakivblock med konstnären infälld som ett skulpterat huvud i brons. Minnesmärket restes av föreningen Ålands vänner till hundraårsminnet av konstnärens födelse år 1960.

KH-aspekter:

Minnesplats och platsspecifikt monument med dokumentvärde efter en av Finlands mest framgångsrika konstnärer.

Figur 23: Viktor Vesterholms minnesmärke, sydöst om kanalbron, Wäinö Aaltonen 1960.

4.7 Tomtebo: Viktor Vesterholms bostad och ateljé

Precis utanför parkområdet på kanalens sydvästra sida ligger Tomtebo; konstnären Victor Vesterholms bostad och ateljé. Bostadsbyggnaden är klädd med liggande, hyvlad panel och har en stor glasad veranda på gaveln mot väst. Huset uppfördes som en handelsbod för kanalarbetarna år 1880 och köptes av Victor Vesterholm år 1884.

Öster om bostadshuset finns en rödmyllad uthuslänga samt en ateljébyggnad uppförd med pulpettak och ett stort ateljéfönster mot norr. Byggnaderna är privatägda, men en lätt grusad gångväg löper mellan parkeringen vid kanalen till fastigheten via en vitmålad trägrind. Vägen sammanfaller med den ursprungliga landsvägens sträckning från kanalbron och vidare mellan Tomtebos byggnader.

KH-aspekter:

⁹ Nyman (1980) sid 109.

Välbevarade byggnader med högt personhistoriskt värde och ett viktigt fysiskt dokument som bidrar till berättelsen om platsen.

Figur 24–25: Konstnären Viktor Westerholms bostad och ateljé Villa Tomtebo, sydöst om kanalbron

4.8 Uthuslänga med stall, förråd garage och dass.

Nordöst om kanalvaktarbostaden finns en L-formad uthuslänga innehållande lider, verkstad, förråd, fähus och dass. Huset står på en delvis gjuten sockel eller putsad grundmur och är uppbyggt av en regelkonstruktion i trä. Fähusdelen är murad i vitt tegel. Byggnaden har ett sadeltak klätt med sinuskorrugerad eternit och fasaderna är klädd med liggande panel som målats i samma ljusgula kulör som kanalvaktarbostaden. Ovanför vindsbjälklaget är fasaden klädd med stående locklistpanel. Panelen är intressant nog spikad direkt på en äldre, stående brädinklädning som, där det yttre panelskiktet har fallit bort, är rödmyllad. Den nuvarande panelen och dess kulör tillfördes i samband med att den nya kanalvaktarbostaden uppfördes år 1971.¹⁰

KH-aspekter:

Byggnaden är uppförd långt för den nuvarande kanalvaktarbostaden och bidrar till en helhetsförståelse av kanalvaktarbostället och dess hushållsfunktioner.

Figur 26: Uthuslängan till kanalvaktarbostaden från väster

4.9 Bastu

Öster om uthuslängan står en liten bastubyggnad. Huset står på en låg sockel av råhuggen granit och är klädd med stående lockpanel under ett sadeltak klätt med ett relativt ovanligt rött falsat lertegel. På det södra takfallet finns en skorsten i gult tegel. Huset är byggt som en liten enkelstuga med en mindre farstu, tvättrum med vedeldat bykkrar samt en mindre kammare. Byggnaden är troligtvis uppfört under 1900-talets första hälft. Innan det nya kanalvaktarbostaden uppfördes med tvättstuga, badrum och bastu år 1971 hade bastun en viktig funktion för hushållet och användes kontinuerligt för bad och tvätt.

¹⁰ Informant 14.1.2020.

KH-aspekter:

Byggnaden är uppförd långt för den nuvarande kanalvaktarbostaden och har ett byggnadshistoriskt värde. Byggnaden bidrar även till en helhetsförståelse av kanalvaktarbostället och dess hushållsfunktioner.

Figur 27: Bastu från nordöst

4.10 Källare

Norr om bastun finns en jordkällare uppmurad i råhuggen granit och ett tak klätt med sinuskorrugerad eternit. Jordkällaren är mycket välbyggd och är invändigt välvd med ett tunnvalv i huggen natursten. Ingången är belägen på gaveln mot vattnet i öster. Den yttre och inre plankdörren är upphängda i handsmidda bandgångjärn. Källaren är troligtvis den äldsta byggnaden på området och kan vara uppförd i samband med att kanalen byggdes på 1880-talet eller tidigare.

KH-aspekter:

Med största sannolikhet områdets äldsta bevarade byggnad, vilken besitter ett högt byggnadshistoriskt värde samt bidrar till en helhetsförståelse för kanalvaktarbostället och dess hushållsfunktioner.

Figur 28: Källare från sydöst

4.11 Brunn

Söder om uthusbyggnaderna finns en brunn med en överbyggnad av betong och en fastskruvad trälucka varöver en tung sten har placerats.

KH-aspekter:

Brunnkonstruktionen är en del av kanalvaktarbostället.

Figur 29: Brunn från öst

4.12 Brygga

I anslutning till den nordöstra vågbrytaren finns en allmän brygga. Bryggan är en flytbrygga med betongbeläggning angjord med kättingar i ett betongfundament. Den nuvarande bryggan skiljer sig markant åt från den brygganläggning som tidigare funnits på platsen. Innan landsvägen fick sin nuvarande sträckning hade den sin dragning närmare byggnaderna i öster. (nuvarande Kanalstigen) Vägen delade sig vid grusplanen norr om kanalvaktarbostaden och den östra vägen ledde härifrån ut på den östra vågbrytaren och hade bryggan som slutpunkt. Större delen av vägen är nu gräsbevuxen, men vägens sträckning kan fortfarande skönjas.

Bryggan var till skillnad från den nuvarande, byggd som en större kaj vilken användes för all möjlig båttrafik och reguljärtrafik bland annat med "Ålandsbåtarna". Ännu på 1960-talet angjordes bryggan på sommarhalvåret bland annat av skötbåtar från Kökar med vilka byggnadsmaterial transporterades från sågverket i Önningeby med Lemström som omlastningsplats.¹¹ Invid bryggan har det även tidigare funnits ett privat båthus för kanalvaktarens hushåll.

KH-aspekter: Bryggan ger tillgänglighet till platsen via sjövägen och har tidigare stått i direkt förbindelse med landsvägen.

Figur 30: Nuvarande brygga från syd

Figur 31: Väg till brygga, båthus och bastu, år 1963

¹¹ Informant 14.01.2020

5 Källförteckning

Informant: Gunnar Lindeman, Söderby 14.1.2020

Nyman V. (1967) *Längs åländska sjövägar* Söderström & C:0 Förlags AB

Nyman V, (1980) *På åländska vägar till lands och till sjöss* Söderström & C:O

Sommarström N. (2019) *Kring en trädgård under Badhusepoken* i åländsk odling 2019-Forum för åländsk kulturhistoria. sid 125–147. Ålands landskapsregering.

Sjöblom W. (1911) *Mariehamns stads historia 1861–1911*. På stadens eget förlag. *Vår hembygd Åland 2003*. Oy Botnia-Foto Ab 2004.

Mariehamn 10.2.2020
Antikvarie

Jonas Karlsson